

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.4>

ЕКОЛОГІЧНА ДЕРЖАВА ТА ПРАВО ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ І ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Бондар Н.А.,

доктор філософії зі спеціальності 081 «Право»,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0001-8036-9083

Однороб В.С.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 081 «Право»
Сумського національного аграрного університету

Бондар Н.А., Однороб В.С. Екологічна держава та право людини на безпечне довкілля: теоретико-правовий аналіз і виклики для України.

У статті комплексно досліджено взаємозв'язок між концепцією екологічної держави та фундаментальним правом людини на безпечне довкілля в умовах сучасних глобальних викликів. Проаналізовано науковий дискурс навколо цих категорій у працях як зарубіжних, так і українських дослідників.

Проведений аналіз підтверджує, що концепція екологічної держави та право людини на безпечне довкілля є взаємозалежними та невіддільними елементами сучасної правової та політичної думки. Екологічна держава виступає як інституційна модель, що забезпечує реалізацію цього права, трансформуючи традиційні функції державного управління з метою досягнення балансу між соціальними, економічними та екологічними потребами суспільства. Теоретичне осмислення екологічної держави в науковій літературі висвітлює її як складне, багатокomпонентне явище, яке може бути розглянуте з позицій функціонального, структурного та аксіологічного підходів.

Автори відстежують еволюцію права на безпечне довкілля від декларативного принципу до невід'ємного багаторівневого права, закріпленого в міжнародних актах (Стокгольмська та Ріо-де-Жанейрська декларації, Орхуська конвенція) та резолюціях ООН. У статті акцентується увага на тому, що це право, згідно зі статтею 50 Конституції України, вимагає від держави активних дій щодо його забезпечення та створення ефективних механізмів захисту.

Особливу увагу приділено аналізу ключових системних викликів, що перешкоджають формуванню екологічної держави в Україні. Серед них виокремлено екологічні наслідки збройної агресії, недостатню ефективність екологічного законодавства, економічні бар'єри та низький рівень екологічної свідомості населення. Зроблено висновок, що досягнення цілей екологічної держави в Україні можливе лише за умови комплексного та синергічного підходу. Це вимагає не лише подолання наслідків війни, але й системного реформування законодавства, розвитку «зеленої» економіки та впровадження ефективної екологічної освіти. Лише так можна забезпечити сталий розвиток країни, гарантуючи кожному громадянину право на безпечне та здорове довкілля.

Ключові слова: екологічна держава, права людини, екологічні права, право на безпечне довкілля, екологічне законодавство, сталий розвиток, екологічна освіта.

Bondar N.A., Odnorob V.S. The ecological state and the human right to a safe environment: theoretical-legal analysis and challenges for Ukraine.

This article provides a comprehensive examination of the interrelation between the concept of the ecological state and the fundamental human right to a safe environment in the context of contemporary global challenges. The scientific discourse surrounding these categories is analyzed through the works of both foreign and Ukrainian scholars.

The conducted analysis confirms that the ecological state and the human right to a safe environment are interdependent and inseparable components of modern legal and political thought. The ecological state functions as an institutional model that ensures the realization of this right by transforming traditional functions of public administration to achieve a balance between the social, economic, and environmental needs of society. Theoretical interpretations of the ecological state in academic literature present it as a complex, multifaceted phenomenon that can be approached from functional, structural, and axiological perspectives.

The authors trace the evolution of the right to a safe environment from a declarative principle to an inherent, multi-level right enshrined in international instruments such as the Stockholm and Rio de Janeiro Declarations, the Aarhus Convention, and United Nations resolutions. The article emphasizes that this right, as stipulated in Article 50 of the Constitution of Ukraine, requires the state to take active measures to ensure its implementation and to establish effective protection mechanisms.

Special attention is devoted to the analysis of key systemic challenges hindering the formation of an ecological state in Ukraine. These include the environmental consequences of armed aggression, the insufficient effectiveness of environmental legislation, economic barriers, and the low level of environmental awareness among the population. The authors conclude that achieving the goals of an ecological state in Ukraine is possible only through a comprehensive and synergistic approach. This requires not only overcoming the consequences of war but also the systemic reform of legislation, the development of a green economy, and the implementation of effective environmental education. Only through such measures can sustainable development be ensured, guaranteeing every citizen the right to a safe and healthy environment.

Key words: ecological state, human rights, environmental rights, right to a safe environment, environmental legislation, sustainable development, environmental education.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті проблема збереження довкілля набула глобального характеру і стала одним із ключових викликів людства. Зміна клімату, забруднення повітря та води, деградація ґрунтів, втрата біологічного різноманіття створюють безпосередню загрозу для життя і здоров'я людини. У цьому контексті особливої актуальності набуває концепція екологічної держави як інституційної форми організації суспільства, орієнтованої на забезпечення гармонійних відносин між людиною та природою. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля є одним із фундаментальних прав людини третього покоління, визнаним міжнародним співтовариством та закріпленням у конституціях багатьох країн світу. Реалізація цього права потребує не лише нормативно-правового забезпечення, а й створення дієвих механізмів його захисту та гарантування з боку держави.

Метою цієї статті є аналіз теоретичних та практичних аспектів взаємозв'язку між концепцією екологічної держави та правом людини на безпечне довкілля, а також окреслення ключових викликів та механізмів їх подолання в умовах сьогодення.

Стан опрацювання проблематики. Сучасний науковий дискурс навколо концепцій екологічної держави та права людини на безпечне довкілля є надзвичайно динамічним та багатограним, що відображає його актуальність на національному та міжнародному рівнях. Аналіз наукових джерел демонструє різноманітність підходів до розуміння сутності та взаємозв'язку цих категорій таких зарубіжних науковців, як James W. Nickel, Alan Boyle, Fátima Alves, Azadeh Chalabi. У національній науковій літературі також існує широкий спектр підходів до визначення екологічної держави та права людини на безпечне довкілля – Гайдамака В., Гасай О., Гетьман А., Дашковська Н., Даців С., Корольова В., Миколишин А., Павлова О. та інші. Незважаючи на значний обсяг досліджень, питання взаємозв'язку між концепцією екологічної держави та правом людини на безпечне довкілля, потребує подальшого комплексного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічна держава – це якісно новий тип державної організації, що ґрунтується на пріоритетності екологічних цілей у всіх сферах державної політики. Вона прагне досягти балансу між економічними, соціальними та екологічними потребами суспільства, трансформуючи традиційні уявлення про роль держави в умовах глобальних екологічних викликів. Необхідно погодитися з думкою науковця Даціва С., що екологічна держава формується як складне державно-правове явище, що поєднує п'ять ключових компонентів: державну політику, систему правових норм, державний апарат, екологічні права людини та міжнародно-правову рамку, яка визначає зобов'язання держав у сфері охорони навколишнього середовища [1, с. 153].

У сучасному науковому дискурсі екологічна держава розглядається не лише як внутрішньополітична конструкція, а як елемент глобального правового порядку. Так, James W. Nickel обґрунтовує право на безпечне довкілля як фундаментальне людське право, яке має бути гарантоване державою через відповідні правові та інституційні механізми [2]. Alan Boyle підкреслює, що міжнародне право дедалі активніше інтегрує екологічні права в систему прав людини, зокрема через міжнародні декларації, протоколи та судову практику [3].

Серед українських дослідників існує різноманітність підходів до визначення сутності екологічної держави. Дацків С. під екологічною державою розуміє теоретико-правову категорію характеристики конституційного ладу держави, яка визнає важливість екологічного порядку денного для національної політики та створює відповідні механізми для її реалізації [1, с. 154]. Гайдамака В. трактує екологічну державу як теоретичну абстракцію, що формується на основі аналізу конституційних положень, чинного законодавства та міжнародних договорів [4, с. 23]. Дашковська Н.

розглядає її як політичну організацію, яка системно впроваджує екологічні вимоги в усі сфери життєдіяльності суспільства, реалізує ефективну екологічну політику та гарантує екологічні права людини [5, с. 10]. Гасай О. та Миколишин А. акцентують увагу, що це така держава, яка активно впроваджує політику, спрямовану на забезпечення екологічно стійкого розвитку шляхом захисту довкілля та раціонального використання природних ресурсів юридичними засобами, має спрямованість на формування екологічних цінностей та екосвідомості, забезпечує охорону та захист екологічних прав та обов'язків громадян [6, с. 28]. Павлова О. розглядає екологічну державу, як елемент конституційної держави, поряд із суверенною, демократичною, соціальною та правовою державою, визначеною ст. 1 Конституції України [7, с. 3]. Українські вчені пропонують різні підходи до розуміння екологічної держави, але всі вони акцентують на її значенні для формування сучасної моделі державності.

У світлі сучасних викликів постіндустріального суспільства, екологічна держава постає не лише як захисник природи, а як гарант справедливості та сталого розвитку. Як зазначено в дослідженні Fátima Alves та колег, право на природу та екологічна держава дедалі більше розглядаються як взаємопов'язані концепти, що формують нову парадигму прав людини у XXI столітті [8].

Отже, у сучасній науковій літературі можна окреслити декілька підходів до розуміння екологічної держави: функціональний підхід розглядає екологічну державу через призму її функцій щодо охорони довкілля та забезпечення екологічних прав громадян. Згідно з цим підходом, держава набуває екологічного характеру за умови ефективного виконання природоохоронної функції; структурний підхід акцентує увагу на організаційно-інституційних аспектах екологічної держави, зокрема на створенні спеціальних органів екологічного управління, розвитку системи екологічного моніторингу та контролю; аксіологічний підхід підкреслює ціннісні засади екологічної держави, орієнтацію на принципи сталого розвитку, екологічну етику та відповідальність.

Екологічна держава – це не просто політична декларація, а комплексна правова та інституційна модель, що вимагає системної інтеграції екологічних принципів у всі сфери державного управління. Право людини на безпечне довкілля є ключовим елементом концепції екологічної держави, що визнається як на національному, так і на міжнародному рівнях.

У XXI столітті екологічна криза стала не лише викликом для довкілля, а й загрозою для базових прав людини. Визнання права на чисте, здорове та стійке довкілля як невід'ємного права людини стало історичним кроком у розвитку міжнародного права. 28 липня 2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію [9], яка закріпила це право, продовживши ініціативу Ради ООН з прав людини 2021 року [10]. Ці рішення стали кульмінацією багаторічної еволюції екологічного правозахисту. Право на безпечне довкілля поступово формувалося через низку ключових міжнародних актів: Стокгольмська декларація (1972) – перше визнання взаємозв'язку між довкіллям і добробутом людини [11]; Ріо-де-Жанейрська декларація (1992) – акцент на сталому розвитку [12]; Орхуська конвенція (1998) – закріплення доступу до екологічної інформації та правосуддя [13]. Попри ці документи, право на довкілля довгий час залишалося декларативним і недостатньо теоретично обґрунтованим.

Право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля знайшло відображення в конституціях багатьох країн світу. Конституція України в статті 50 проголошує: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [14]. Це право належить до категорії невідчужуваних прав людини, передбачає механізм відшкодування шкоди та потребує активних дій держави для свого забезпечення.

На думку Гетьмана А., це право слід розглядати через призму екологічних нормативів, що визначають допустимий стан середовища [15, с. 112]. Корольова В. підкреслює історичну обумовленість цього права та його зв'язок із рівнем розвитку суспільства [16, с. 41].

Azadeh Chalabi запропонував нову концептуальну модель права на довкілля, що базується на п'яти ключових поняттях: базові потреби, інтереси, спроможності, основні права людини та довкілля. Модель охоплює п'ять типів взаємозв'язків: внутрішній та зовнішній екзистенційні, нормативний, суб'єктивний і логічний, що дозволяє глибше осмислити природу права на довкілля. Одним із ключових висновків автора є визначення цього права як багаторівневого — індивідуального, колективного та глобального, що знаменує перехід від універсального підходу до диференційованої оцінки екологічної шкоди з урахуванням її складності, масштабу та незворотності. Запропонована модель має значний потенціал для практичного застосування на онтологічному, епістемологічному, методологічному, семантичному та інституційному рівнях, зокрема для діяльності національних правозахисних органів, суддів, урядів та міжнародних структур ООН [17, с. 19].

Право на безпечне довкілля поступово трансформується з декларативного принципу в діюче право, що має реальні механізми реалізації. Його багаторівнева природа вимагає інтеграції міжнародних стандартів у національне законодавство, розвитку інституційної спроможності держав та

теоретичного осмислення та адаптації до нових викликів, а запропонована Azadeh Chalabi модель може стати основою для формування нової парадигми екологічного правозахисту, яка поєднує правові, етичні та соціальні аспекти.

Формування екологічної держави в Україні є стратегічним завданням, що набуває особливої актуальності в умовах збройного конфлікту, соціально-економічної нестабільності та необхідності інтеграції до європейського простору. Екологічна держава передбачає не лише ефективне управління природними ресурсами, а й забезпечення екологічних прав громадян, розвиток «зеленої» економіки та формування екологічної культури. У цьому контексті варто окреслити ключові виклики, що перешкоджають реалізації екологічної трансформації України.

По-перше, екологічні наслідки збройної агресії. Збройна агресія російської федерації проти України спричинила масштабні екологічні катастрофи, які мають довготривалий характер. За оцінками української влади, загальні збитки докільню становлять понад 59,7 мільярда доларів США [18, с. 95]. Руйнування промислових об'єктів, забруднення земель, водних ресурсів та атмосфери, а також знищення природоохоронних територій призвели до порушення екосистемної рівноваги.

Ці процеси створюють додаткові бар'єри для екологічної реабілітації та сталого природокористування. Забруднення навколишнього середовища негативно впливає на реалізацію екологічних прав і свобод людини, зокрема на право кожного на чисте та безпечне для життя і здоров'я довкілля. В умовах війни окремі регіони України зазнають суттєвого погіршення екологічної ситуації, що унеможливорює забезпечення належного рівня безпеки для здоров'я населення через забруднення атмосферного повітря та водних ресурсів [18, с. 95].

По-друге, недостатня ефективність екологічного законодавства. Попри задекларований курс на євроінтеграцію, імплементація екологічних норм Європейського Союзу в Україні відбувається повільно та фрагментарно. Серед ключових проблем – корупція, відсутність дієвого контролю, низький рівень екологічної культури та негативні колізії у чинному законодавстві.

Як зазначає В. Андрейцев, гармонізація принципів еколого-правового регулювання з європейськими стандартами потребує не лише формального узгодження нормативних актів, а й системного оновлення законодавчої бази, її кореляції з базовими принципами екологічного права, а також інтеграції з іншими галузями законодавства [19, с. 19]. Важливим є також дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері охорони довкілля, що передбачає подолання прогалин і суперечностей у правовому полі.

По-третє, економічні бар'єри екологічної трансформації. Українська економіка значною мірою базується на енергоємних та ресурсоємних галузях, що ускладнює перехід до екологічно збалансованої моделі розвитку. Низький рівень інвестицій у «зелені» технології, відсутність стимулів для модернізації виробництва та слабка підтримка екологічних інновацій є суттєвими перешкодами.

«Зелена» економіка здатна інтегрувати екологічні та економічні аспекти національного розвитку, виступаючи рушієм сталого зростання, збереження природного капіталу та ефективного використання ресурсів. Усвідомлення екологічного імперативу як фундаменту післявоєнної економічної політики є необхідною умовою інтеграції України до європейської спільноти [20, с. 39].

По-четверте, соціально-культурні чинники. Формування екологічної держави неможливе без екологічної свідомості населення. Значна частина громадян не усвідомлює важливості екологічних практик у повсякденному житті, що зумовлено відсутністю системної екологічної освіти, низькою мотивацією до участі у природоохоронних ініціативах та обмеженим доступом до екологічної інформації.

Екологічна освіта має відігравати ключову роль у формуванні відповідального ставлення до природи. Вона покликана допомогти людині усвідомити причини екологічних змін, запропонувати засоби їх попередження та сприяти розвитку критичного мислення щодо наслідків антропогенного впливу [21, с. 124].

Формування екологічної держави в Україні потребує комплексного підходу, що охоплює правові, економічні, соціальні та культурні аспекти. Подолання наслідків війни, реформування екологічного законодавства, розвиток «зеленої» економіки та екологічної освіти мають стати пріоритетами державної політики. Лише за умови синергії зусиль влади, громадянського суспільства та міжнародних партнерів можливо забезпечити сталий екологічний розвиток України в постконфліктний період.

Висновки. Проведений аналіз підтверджує, що концепція екологічної держави та право людини на безпечне довкілля є взаємозалежними та невіддільними елементами сучасної правової та політичної думки. Екологічна держава виступає як інституційна модель, що забезпечує реалізацію цього права, трансформуючи традиційні функції державного управління з метою досягнення балансу між соціальними, економічними та екологічними потребами суспільства. Теоретичне осмислення екологічної держави в науковій літературі висвітлює її як складне, багатокомпонентне явище, яке може бути розглянуте з позицій функціонального, структурного та аксіологічного підходів.

Дослідження показало, що право на безпечне для життя і здоров'я довкілля еволюціонувало від декларативного принципу до фундаментального та багаторівневого права. Його закріплення в міжнародних актах (Стокгольмська та Ріо-де-Жанейрська декларації, Орхуська конвенція) та резолюціях ООН свідчить про глобальне визнання його невіддільною складовою прав людини. Це право, як зазначено в Конституції України (стаття 50), вимагає від держави активних дій щодо його забезпечення, а також створення ефективних механізмів захисту, зокрема через відшкодування завданої шкоди.

З огляду на українські реалії, формування екологічної держави стикається з низкою системних викликів, які ускладнюють повну реалізацію права на безпечне довкілля. До них, на нашу думку, необхідно відносити екологічні наслідки збройної агресії, недостатня ефективність екологічного законодавства, економічні бар'єри екологічної трансформації та соціально-культурні чинники. Загалом, досягнення цілей екологічної держави в Україні можливе лише за умови комплексного та синергічного підходу. Це вимагає не лише подолання наслідків війни, але й системного реформування законодавства, розвитку «зеленої» економіки та впровадження ефективної екологічної освіти. Лише так можна забезпечити сталий розвиток країни, гарантуючи кожному громадянину право на безпечне та здорове довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Даців С.Я. До питання генезису екологічної держави в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія ПРАВО. 2025. Випуск 87: частина 1. С. 152–166. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.1.22>.
2. Nickel James, The Human Right to a Safe Environment: Philosophical Perspectives on Its Scope and Justification. *Yale Journal of International Law*. 1993. URL: <https://surl.li/jjzkti>.
3. Alan Boyle, Human Rights and the Environment: Where Next?, *European Journal of International Law*, Volume 23, Issue 3, August 2012, Pages 613–642, <https://doi.org/10.1093/ejil/chs054>.
4. Гайдамака В.О. Екологічна держава та її місце в теорії демократичної, соціальної правової держави. *Юридичний науковий електронний журнал: електрон. наук. фахове вид.* 2023. № 5. С. 21–24. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/2>.
5. Дашковська Н.К. Правова природа та сутність екологічної держави: загальнотеоретична характеристика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2022. № 59. С. 8–11. URL: <https://surl.li/iqrpog>.
6. Гасай О.В., Миколишин А.Ф. Доктринальний підхід до поняття правової природи екологічної держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 25–28. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.3>.
7. Павлова О.В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.
8. Alves F, Costa PM, Novelli L and Vidal DG. The rights of nature and the human right to nature: an overview of the European legal system and challenges for the ecological transition. *Front. Environ. Sci.* 2023. Volume 11. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2023.1175143>. URL: <https://surl.cc/thgkao>.
9. The human right to a clean, healthy and sustainable environment: resolution / adopted by the General Assembly. URL: <https://surl.lt/gynqhg>.
10. The human right to a clean, healthy and sustainable environment: resolution / adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. URL: <https://surl.lt/xeqlpq>.
11. Суєтнов Є.П. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища, Стокгольмська декларація (1972). Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків, 2018. Т. 14: Екологічне право. С. 188–189.
12. Суєтнов Є.П. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку (1992). Велика українська юридична енциклопедія у 20 т. Харків, 2018. Т. 14: Екологічне право. С. 189–190.
13. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція). URL: <https://surl.li/qnxsgk>.
14. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://surl.li/yjprveg>.
15. Гетьман А.П. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля: генезис термінологічного визначення. URL: <https://surl.lt/xkezpd>.
16. Корольова В. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в системі особистих немайнових прав фізичної особи. *Legal Bulletin*, 2022. № 3. С. 37–41. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2022-03-37-41>.

17. Azadeh Chalabi, A New Theoretical Model of the Right to Environment and its Practical Advantages, *Human Rights Law Review*. 2023, Volume 23, Issue 4, p. 1–19, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngad023>.
18. Polukarov, Yu., Kachynska, N., Polukarov, O., Zemlyanska, O., & Mitiuk, L. (2024). Impact of the full-scale war in Ukraine on the environment: Environmental damage assessment. *Law. Human. Environment*, 15(1), 85–100. <https://doi.org/10.31548/law/1.2024.8.5>.
19. Андрейцев В.І. Гармонізація екологічного законодавства України: проблеми методології. 2016. URL: <https://surli.cc/udhrdp>.
20. Юхименко П.І., Батажок С.Г., Янович Н.В. Перехід до «зеленої» економіки: світовий досвід та українські реалії. Економіка та управління АПК. 2023. № 2. С. 29–44. URL: <https://surl.li/mawbmy>.
21. Сулацкова О.Ф. Філософські аспекти становлення та розвитку екологічної освіти в Україні. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. Вип 24. URL: <https://surl.li/mmswdp>.